

Олександр С. Поважний (Донецький державний
університет управління, Україна)

Ганна В. Веріга (Донецький державний
університет управління, Україна)

МЕХАНІЗМ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЗИДЕНТІВ УКРАЇНИ

У статті критично оцінено еволюцію механізму валютного регулювання зовнішньоекономічної діяльності резидентів у зв'язку з макроекономічними параметрами валютного ринку. Визначено зміст і складові механізму валютного регулювання зовнішньоекономічної діяльності резидентів України, обґрунтовано рекомендації з удосконалення його функціонування.

Ключові слова: механізм, валютне регулювання, зовнішньоекономічна діяльність, резидент.

Табл. 1. Літ. 22.

Александр С. Поважный (Донецкий государственный
университет управления, Украина)

Анна В. Верига (Донецкий государственный
университет управления, Украина)

МЕХАНИЗМ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕЗИДЕНТОВ УКРАИНЫ

В статье критически оценена эволюция механизма валютного регулирования внешнеэкономической деятельности резидентов в увязке с макроэкономическими параметрами валютного рынка. Определены содержание и составляющие механизма валютного регулирования внешнеэкономической деятельности резидентов Украины, обоснованы рекомендации по усовершенствованию его функционирования.

Ключевые слова: механизм, валютное регулирование, внешнеэкономическая деятельность, резидент.

Oleksandr S. Povazhnyi (Donetsk State University of Management, Ukraine)

Ganna V. Veriga (Donetsk State University of Management, Ukraine)

MECHANISM FOR FOREIGN EXCHANGE REGULATION OF EXTERNAL ECONOMIC ACTIVITY OF UKRAINIAN RESIDENTS

The article evaluates critically the evolution of foreign exchange regulation mechanism with-in the residents' external economic activity considered in the context of macroeconomic parameters of currency market. The essence and the components of this mechanism are determined, and the recommendations on the improvement of its functioning are grounded.

Keywords: mechanism; foreign exchange regulation; external economic activities; resident.

Постановка проблеми. Економічна криза 2008–2009 рр. оголила низку проблем національної економіки України, серед яких: критична залежність від експорту сировини, технологічна відсталість виробництва, недостатній рівень інвестицій, надмірне внутрішнє і зовнішнє боргове навантаження. Ці вади призвели до стрімкого формування в IV кварталі 2008 р. дефіциту платіжного балансу (9,3 млрд. дол. США), різкого погіршення стану валютного рин-

ку, знецінення гривні щодо долара США на 58,4%, необхідності отримання фінансової підтримки з боку МВФ.

За цих умов актуальним є використання адекватних заходів із регулювання валютного ринку. Основним органом валютного регулювання в Україні є Національний банк України, діяльність якого спрямована на запобігання впливу негативних чинників на перебіг економічних процесів у національній економіці. Для цього НБУ встановлює вимоги до проведення валютних операцій, які мають відповідати конкретній ситуації на внутрішньому валютному ринку. Найбільш дієвими інструментами у цьому контексті є вимоги до обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті на користь резидентів України – суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності й зміна строків проведення розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів. У період нестабільної економічної ситуації на валютному ринку проведення розрахунків між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності потребує жорсткішого контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Учені по-різному трактують економіко-правову сутність категорій валютного ринку. С. Половко доводить, що правовий режим обмежень та інструментарій валютного регулювання визначаються змістом валютної політики України та необхідністю підтримання стабільності національної грошової одиниці – гривні [19, 9]. В. Нагребельний визначає купівлю-продаж іноземної валюти на внутрішньому ринку країни, розрахунки між резидентами та нерезидентами в іноземній валюті, строки розрахунків за поточними валютними операціями, обов'язок і обсяг продажу експортної виручки в іноземній валюті на внутрішньому ринку або центральним банком держави як предмет валютного права [17]. Т. Бабійчук відносить валютні інтервенції, встановлення норм продажу валюти та інші норми валютного регулювання, валютний коридор, регулювання готівкового і безготівкового обігу до інструментів грошово-кредитної політики [12, 254]. Н. Бідник [13], Т. Косова та К. Свешнікова [14] обов'язковий продаж резидентами іноземної валюти на валютному ринку України розглядають як інструмент валютного регулювання і контролю, а Ю. Ровинський – як різновид валютних обмежень [20, 9].

У науковій літературі активно обговорюються валютні аспекти зовнішньоекономічної діяльності. У дисертації С. Лисюк висвітлено генезис та еволюцію банківської діяльності у сфері розвитку зовнішньоекономічних відносин України [15, 12]. Вчені акцентують увагу на необхідності вдосконалення інститутів ліцензування валютних операцій, обов'язкового продажу валюти, розрахункових відносин; активізації державних заходів щодо повернення в Україну виручки в іноземній валюті [22]; удосконалення методичних основ проведення аудиту зовнішньоекономічної діяльності підприємств [18].

Невирішені частини проблеми. Українськими вченими висвітлюються різноманітні проблеми валютного ринку і зовнішньоекономічної діяльності. Однак потребує уточнення зміст і складові механізму валютного регулювання зовнішньоекономічної діяльності резидентів України.

Метою дослідження є визначення змісту і складових механізму валютного регулювання зовнішньоекономічної діяльності резидентів України, критична оцінка еволюції цього механізму у зв'язку з макроекономічними параметрами

валютного ринку й обґрунтування на цій основі рекомендацій з удосконалення його функціонування.

Основні результати дослідження. Механізм валютного регулювання зовнішньоекономічної діяльності резидентів України почав формуватися на початку 90-х років минулого століття. У 1992 р. суб'єкти підприємницької діяльності, розташовані в Україні, незалежно від місця реєстрації та форм власності, крім тих, що створені за участю іноземного капіталу, частка якого у статутному капіталі становить не менше 30%, сплачували податок на валютну виручку від експорту продукції (робіт, послуг) за всіма видами іноземної валюти: до Державного валютного фонду України і валютних фондів місцевих Рад народних депутатів [6].

Правила здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку, прийняті у 1993 р., встановили вимогу обов'язкового повного або часткового продажу на валютному ринку валютної виручки юридичних осіб-резидентів (тобто сум валютних надходжень від продажу товарів і послуг на іноземну валюту незалежно від джерел їх походження), отриманої у валютах, визначених Національним банком України, протягом 5 робочих днів [7]. Виручка в іноземній валюті, яка підлягає обов'язковому повному або частковому продажу, зараховувалася в повному обсязі на спеціальні розподільчі рахунки, які відкривалися і велися в розрізі клієнтів в уповноважених банках в кодах усіх валют, віднесених до першої і другої групи валют.

Зазначені правила втратили чинність на підставі Постанови Національного банку України № 150 від 15.04.1998, а згодом Постановою Правління НБУ № 349 від 04.09.1998 було затверджено Положення про введення обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті на користь резидентів на період до стабілізації ситуації на валютному ринку України у розмірі 50% [8]. Положення поширювалися на надходження іноземної валюти першої групи Класифікатора іноземних валют Національного банку на користь резидентів (юридичних осіб та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності), які підлягали обов'язковому продажу через уповноважені банки й уповноважені фінансові установи на міжбанківському валютному ринку України у порядку, встановленому НБУ. Обов'язковому продажу не підлягали кошти в іноземній валюті, що:

- надходять у вигляді кредитів (позик, фінансової допомоги) від уповноважених банків та уповноважених фінансових установ, від нерезидентів, міжнародних фінансових організацій тощо;
- перераховуються на територію України з метою здійснення інвестицій;
- придбані на міжбанківському валютному ринку України через уповноважені банки й уповноважені фінансові установи для розрахунків з нерезидентами;
- надійшли на користь резидентів-посередників за договорами комісії, доручення, консигнації або за агентськими угодами і які підлягають перерахуванню резидентам і нерезидентам. Резиденти-посередники здійснюють обов'язковий продаж лише отриманої від нерезидентів комісійної винагороди;
- належать уповноваженим банкам та уповноваженим фінансовим установам;

- розміщені резидентами в уповноважених банках і уповноважених фінансових установах у вигляді депозитів (включаючи відсотки, нараховані за ними), а також інвестиції, здійснені резидентами за межі України у разі їх повернення власнику;

- надходять безкоштовно у вигляді добровільних пожертвувань.

Обов'язковий продаж валюти було відмінено Постановою Правління Національного банку України від 31.03.2005 № 101 [11], скасованою Постановою Правління Національного банку України від 08.10.2010 № 457 [9].

Таблиця 1. Динаміка показників платіжного балансу і офіційних резервних активів на кінець періоду*

Період	Сальдо поточного рахунку платіжного балансу		Офіційні резервні активи, млн. дол. США
	млн. дол. США	у % до ВВП	
2002	3173	7,5	4469
2003	2891	5,8	6943
2004	6909	10,6	9715
2005	2531	2,9	19391
2006	-1617	-1,5	22358
2007	-5272	-3,7	32479
2008	-12763	-7,0	31543
2009	-1732	-1,5	26505
2010	-3018	-2,2	34576
2011	-10245	-6,2	31795
9 міс. 2012	-10005	-7,7	29255
січень 2013			24652

* побудовано за даними [21].

Скасування вимоги обов'язкового продажу валюти відбулося на фоні додатного сальдо поточного рахунку платіжного балансу протягом 2002–2005 рр. та істотного зростання офіційних резервних активів із 4469 до 19391 млн. дол. США. Однак, починаючи з 2006 р. Україна має від'ємне значення платіжного балансу. На кінець 2008 р. дефіцит становив 12763 млн. дол. США.

У зв'язку зі стрімким погіршенням економічної ситуації в Україні до Верховної Ради України в січні 2009 р. було подано законопроект № 3585 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою подолання негативних наслідків фінансової кризи», який містив норми, зокрема, щодо зменшення строку завершення розрахунків резидентів за експортними та імпорнтними операціями зі 180 календарних днів до 90 днів та запровадження обов'язкового 50% продажу надходжень на користь резидентів у вільно конвертованій іноземній валюті 1-ї групи Класифікатора іноземних валют та банківських металів [16]. Проте запропоновану норму щодо обов'язкового 50% продажу надходжень на користь резидентів у вільно конвертованій іноземній валюті не було прийнято, а зменшення строків розрахунків за експортно-імпорнтними операціями до 90 календарних днів набуло чинності лише з 24.11.2009, тобто практично через рік після подання цієї пропозиції до Верховної Ради України. Це позбавило НБУ можливості ефективніше розпорядитися коштами офіційних резервних активів, накопичення яких є загальносвітовою тенденцією та запорукою економічної стабільності країни в цілому.

У листопаді 2012 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення інструментів впливу на грошово-кредитний ринок», який закріплює за НБУ право тимчасово (на строк до 6 місяців) запроваджувати (з подальшим скасуванням після стабілізації ситуації на внутрішньому валютному ринку та зрівноваження платіжного балансу України) норми щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті [2]. Крім того, НБУ надано право тимчасово змінювати строки розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів, що сприятиме прискоренню повернення валютних коштів резидентів у національну економіку в період погіршення стану платіжного балансу. Ця норма є дуже важливою для сучасного стану економіки України, оскільки заморожування валютної виручки резидентів на рахунках в іноземних банках, недостатнє надходження конвертованої валюти на валютний ринок країни, навіть при позитивному торговельному і платіжному балансі, може призвести до браку конвертованої валюти та спричинити падіння курсу гривні щодо долара США і євро.

Окрім позитивних наслідків прийнятих рішень для економіки України, слід зупинитися на негативних аспектах:

- обов'язковий продаж суб'єктами господарювання певної частини валютної виручки вважається неринковим методом регулювання та суперечить принципам лібералізації валютного ринку і принципам здійснення підприємницької діяльності, які передбачають «вільне розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом», «самостійне здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд» (ст. 44 Господарського Кодексу (ГК) України), оскільки ст. 387 «Валютна виручка від зовнішньоекономічної діяльності» ГК України викладена в такій редакції: суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності після сплати передбачених законом податків та зборів (обов'язкових платежів) самостійно розпоряджаються валютною виручкою від проведених ними операцій, крім випадків запровадження НБУ вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті [1];

- можливість загального зменшення надходження в Україну валютної виручки внаслідок утримування її експортерами за кордоном і використання для розрахунків за отримані товари, роботи, послуги;

- наявність фінансових ризиків, пов'язаних із можливістю викупу НБУ валюти за заниженим курсом;

- невизначеність економічних і фінансових обставин, за яких НБУ матиме право запроваджувати інші, ніж визначені законами України «Про Національний банк України» [4], «Про зовнішньоекономічну діяльність» [3], «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» [5] та Господарським кодексом України [1], умови продажу та зарахування валютної виручки;

- неоднозначність трактування змісту законодавчих актів: встановлення НБУ «інших строків розрахунків», ніж ті, що визначені ст. 1 Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті», допускає не тільки зменшення, але й збільшення строків розрахунків [5].

Нововведення законодавства пов'язані із прийняттям Постанови Правління Національного банку України від 16.11.2012, яка регламентує механізм валютного регулювання зовнішньоекономічної діяльності резидентів України [10] та якою встановлено, що розрахунки за операціями з експорту та імпорту товарів, передбачені в ст. 1 та 2 Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті», повинні здійснюватися у строк, що не перевищує 90 календарних днів [5]. Також встановлено вимогу щодо обов'язкового продажу на міжбанківському валютному ринку України надходжень в іноземній валюті у вигляді валютної виручки резидентів від продажу товарів за зовнішньоекономічними договорами у розмірі, встановленому окремим розпорядчим документом Національного банку України. Вимога щодо обов'язкового продажу поширюється на надходження в іноземній валюті 1-ї групи Класифікатора іноземних валют та банківських металів.

Уповноважений банк зобов'язаний попередньо зараховувати надходження в іноземній валюті, на які поширюється вимога щодо обов'язкового продажу, на окремий аналітичний рахунок балансового рахунка 2603 (розподільчий рахунок). Суб'єкт міжбанківського валютного ринку України зобов'язаний здійснити обов'язковий продаж надходжень в іноземній валюті без доручення клієнта не пізніше, ніж на наступний робочий день після дня зарахування таких надходжень на розподільчий рахунок.

Аналізуючи вище викладене, можна зробити такі **висновки**:

1. Під механізмом валютного регулювання зовнішньоекономічної діяльності резидентів України слід розуміти сукупність адміністративних форм і методів регламентування уповноваженими державними органами порядку, термінів розрахунків в іноземній валюті за експортно-імпортними операціями резидентів України, використання валютної виручки тощо.

2. Україна має великий досвід використання обов'язкового продажу валютної виручки експортерами, зокрема, на початку дев'яностих років минулого століття експортери продавали 100%, а протягом 1998–2005 рр. — 50% валютної виручки. В 2005 р. таку вимогу було відмінено у зв'язку з досягненням макроекономічної стабілізації та достатнім зростанням ВВП. В умовах фінансової кризи 2008–2009 рр. і значного погіршення платіжного балансу України спроби відновити режим обов'язкового продажу іноземної валюти виявилися невдалими, що ускладнювало врегулювання проблем валютного ринку.

3. У 2012 р. НБУ на законодавчому рівні надано право тимчасово запроваджувати (з подальшим скасуванням після стабілізації ситуації на внутрішньому валютному ринку та врівноваження платіжного балансу України) норми щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті на користь резидентів України, а також щодо зміни строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів. Позитивними наслідками таких змін є: можливість гарантованого наповнення офіційних валютних резервів, оперативного впливу на терміни розрахунків за експортно-імпортними операціями для запобігання розвитку негативних тенденцій на валютному ринку України. Негативними аспектами є: суперечність ринковим методам регулювання, принципам лібералізації валютного ринку і здійснення підприємницької діяльності; поява мотивів для ухилення від повернення в Україну валютної ви-

ручки; невизначеність економічних і фінансових обставин, за яких НБУ матиме право змінювати строки розрахунків, умови продажу та зарахування валютної виручки тощо.

4. Для певного урівноваження вказаних позитивних і негативних аспектів у механізм валютного регулювання зовнішньоекономічної діяльності резидентів України доцільно ввести економічні стимули для експортерів, пов'язані з режимом подвійного валютного курсу, коли обов'язковий продаж валюти здійснюється ними за більш високим, привабливим для них валютним курсом, відмінним від офіційного курсу гривні до іноземних валют. Це матиме подвійний позитивний вплив, який проявляється у стимулюванні повернення в Україну валютної виручки і фінансовій підтримці експортоорієнтованих галузей національної економіки.

Перспективами подальших досліджень є визначення економічних і фінансових обставин, за яких НБУ матиме право змінювати строки розрахунків, умови продажу та зарахування валютної виручки тощо.

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 №436-IV // zakon1.rada.gov.ua.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення інструментів впливу на грошово-кредитний ринок: Закон України від 06.11.2012 №5480-VI // zakon1.rada.gov.ua.
3. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 №959-XII // zakon1.rada.gov.ua.
4. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 №679-XIV // zakon1.rada.gov.ua.
5. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті: Закон України від 23.09.1994 №185/94-BP // zakon1.rada.gov.ua.
6. Про формування валютних фондів України у 1992 році: Постанова Верховної Ради України від 05.02.1992 №2101-XII // zakon1.rada.gov.ua.
7. Правила здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку: Постанова Правління Національного банку України від 7.06.1993 №19029/1050 // zakon1.rada.gov.ua.
8. Про введення обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті на користь резидентів: Постанова Правління Національного банку України від 04.09.1998 №349 // zakon1.rada.gov.ua.
9. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України: Постанова Правління Національного банку України від 08.10.2010 №457 // zakon1.rada.gov.ua.
10. Про зміну строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів і запровадження обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті: Постанова Правління Національного банку України від 16.11.2012 №475 // zakon1.rada.gov.ua.
11. Про скасування обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті на користь резидентів: Постанова Правління Національного банку України від 31.03.2005 №101 // zakon1.rada.gov.ua.
12. *Бабійчук Т.П.* Використання механізму обов'язкових резервів у стимулюванні розвитку банківської інвестиційної діяльності // Науковий вісник НЛТУ України: 36. наук.-техн. прац. — Вип. 22.10. — Львів: РВВ НЛТУ України. — 2012. — С. 252–257.
13. *Бідник Н.Б.* Валютне регулювання та валютний контроль // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку: Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — 2012. — №739. — С. 189–194.
14. *Косова Т.Д., Свєшнікова К.Т.* Концепція реформування валютного регулювання й контролю // Торгівля і ринок України. — 2009. — Вип. 28, Т. 2. — С. 168–177.
15. *Лисюк С.В.* Банки у зовнішньоекономічних відносинах України: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.04.01 / Київ. нац. екон. ун-т. — К., 2000. — 20 с.
16. *Місяць Н.О.* Валютне регулювання поточних торговельних операцій в Україні // Вісник Української академії банківської справи. — 2010. — №2 // www.nbuv.gov.ua.
17. *Нагребельний В.П.* До питання щодо предмета валютного права // Правовий вісник Української академії банківської справи. — 2008. — Вип. 1 // www.nbuv.gov.ua.

18. Назарова Г.Б. Методичні аспекти аудиту зовнішньоекономічної діяльності підприємств // Наукові праці КНТУ.— Сер.: Економічні науки.— 2010.— Вип. 17 // www.nbuv.gov.ua.

19. Половко С.М. Правове регулювання банківських валютних операцій в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2004. — 17 с.

20. Ровинський Ю.О. Система заходів валютно-правових обмежень // Фінансове право.— 2011.— №2. — С. 7—11.

21. Статистичний бюлетень НБУ: Електронне видання.— 2013.— №1 // www.bank.gov.ua.

22. Філіпенко Т. Державні заходи повернення в Україну виручки в іноземній валюті // Ефективність державного управління.— 2009.— Вип. 21. — С. 379—385.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2013.

КНИЖКОВИЙ СВІТ

СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА
ПРЕСТИЖНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

Україна, 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26
E-mail: book@nam.kiev.ua
тел./факс 288-94-98, 280-80-56

Менеджмент: Підручник / За заг. ред. д.е.н., проф. М.М. Єрмошенка. — К.: Національна академія управління, 2011. — 656 с. Ціна без доставки — 130 грн.

Авторський колектив: **М.М. Єрмошенко, С.А. Єрохін, М.П. Денисенко, О.А. Кириченко, О.І. Соскін.**

Має гриф підручника від МОН України.

У даному підручнику викладено матеріал, який дає системне уявлення щодо менеджменту. Комплекс представлених навчальних матеріалів стосується відносин управління на макро- та мікрорівні економічної системи, що дозволяє сформувати сутнісне бачення щодо менеджмент-взаємозв'язків різноманітних видів діяльності. У цілому викладений матеріал суттєво поширює теоретичні і методичні уявлення щодо менеджменту.

Підручник включає теоретичні засади менеджменту, історію його виникнення і розвитку, форми і методи документообороту при здійсненні управлінської діяльності, основи операційного менеджменту, розкриває нові тенденції у розвитку стратегічного менеджменту. Містить також менеджмент-практикум щодо основних засад управління.

Призначений для студентів вищих навчальних закладів, викладачів, аспірантів, а також всіх тих, хто цікавиться питаннями управління.